

نگاهی به فواید و آثار فرزندآوری و فرزندپروری در آموزه‌های دینی با رویکردی اخلاقی

علی احمد پناهی*

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی دلایل نظری و معرفتی فرزندآوری و فرزندپروری در آموزه‌های دینی است. این پژوهش کیفی است و با روش توصیفی تحلیلی ضمن تبیین نگاه اسلام درباره فرزندآوری و فرزندپروری، به تبیین آثار اجتماعی، اخلاقی، خانوادگی و معنوی آن نیز می‌پردازد و مباحث معرفتی را با رویکردی روان‌شناختی تحلیل می‌کند. نتیجه‌های این پژوهش نشان می‌دهد که فرزندآوری و فرزندپروری در نگاه دینی جایگاه والایی دارد و در آموزه‌های دینی نگرش مثبتی به آن‌ها وجود دارد و یکی از هدف‌های اساسی تشکیل خانواده، فرزندآوری و افزایش نسل صالح است. در بسیاری از آیات و روایات از فرزند با تعبیری زیبا یاد شده است؛ مانند مایه امید و

* استادیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دانش‌آموخته حوزه علمی قم.

خوشبختی، نور چشم، نعمت الهی، هدیه الهی، میوه دل، یاری کننده، علت ثواب و پاداش اخروی و رحمت و غفران الهی، باعث خیر و برکت، باعث قوت قلب و شکفتگی. همچنین، محروم بودن و دور بودن از فرزند، باعث غم، اندوه، ناامیدی و اضطراب معرفی شده است. فرزندآوری و فرزندپروری باعث استحکام خانواده، رضایتمندی از زندگی، تأمین بهداشت روان، توسعه رزق، رشد اجتماعی، افزایش مهارت، شکوفایی استعدادها، کسب معنویت، رضایت الهی، تقویت روابط اجتماعی و ... می شود.

واژه‌های کلیدی

فرزندآوری، فرزندپروری، آثار تربیتی، استحکام خانواده، پاداش معنوی و رضایتمندی.

مقدمه

در فرهنگ و تمدن برخاسته از آموزه‌ها و مفهوم‌های آسمانی، به‌ویژه آموزه‌های اسلامی، نهاد خانواده این‌گونه توصیف شده است: نهادی مقدس و محبوب^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳ (۶): ۲۲۲)، سازمانی حرکت‌آفرین و ساحل آرامش و سکون^۲ (روم، ۲۱)، بستر تربیت و رشد^۳ (حرعاملی، ۱۴۰۹ (۴): ۱۷ و ۱۸)، محل سرور^۴ (همان، ۳۹)، عامل رشد مادی^۵ (همان،

۱. «ما بُنِيَ بِنَاءٌ فِي الْإِسْلَامِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مِنَ التَّزْوِجِ».

۲. «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا».

۳. قال رسول الله ﷺ: «من تزوج احرز نصف دينه». قال الصادق عليه السلام: «ركعتان يصلينها المتزوج افضل من سبعين ركعة يصلينها اعزب».

۴. «ما افاد عبد فائدة خيرا من زوجة صالحه اذا رآها سرته و اذا غاب عنها حفظته في نفسها و ماله».

۵. «الرزق مع النساء و العيال».

۴۴)، عامل طهارت^۱ (نوری، ۱۴۰۸ (۳): ۱۵۰)، بهترین بستر تربیت فرزند (سالاری، ۱۳۸۶: ۶۰) و ... همچنین، در آموزه‌های دینی یکی از حکمت‌های مهم تشکیل خانواده و آفرینش انسان در قالب زن و مرد، تولید نسل و بقای نسل انسان^۲ (شوری، ۱۱) معرفی شده است. تقریباً بیشتر مفسران شیعه و سنی در تفسیر آیه یازدهم سوره شوری بقای نسل انسان و آبادانی (مراغی، بی تا: ۱۹) و افزایش نسل و تدبیر (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱۳۴) را از جمله حکمت‌های اساسی خلقت زن و مرد و تشکیل خانواده بیان کرده‌اند.

فرزندآوری و فرزندپروری اثرها و فایده‌های زیادی در رشد معنوی، بروز استعدادها و والدین، رشد مادی، توسعه روابط اجتماعی، آرامش‌گری، احساس ارزشمندی و ... دارد. به دلیل دگرگونی‌های ویژه در سبک زندگی افراد، یکی از مشکلات اساسی در عصر حاضر، بی‌رغبتی به فرزندآوری و فرزندپروری است و اگر این فرایند ادامه یابد، در سال‌های نه‌چندان دور با جمعیتی پیر و فرسوده روبه‌رو خواهیم شد و در نتیجه بنیان‌های اقتصادی، تولیدی، اجتماعی و سیاسی آسیب‌های جدی خواهند دید. در این نوشتار تلاش شده است با بهره‌گیری از آموزه‌های دینی، قرآن و روایات، و با تحلیل روان‌شناختی به بخشی از فایده‌های فرزندآوری و فرزندپروری پرداخته شود.

۱. «من احب ان یلقى الله طاهرا مطهرا فلیتغف بزوجه.»

۲. ﴿جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهَا﴾.

فواید فرزندآوری و فرزندپروری

با نگاهی گذرا به آیات و روایاتی که درباره فرزند بیان شده است، می‌توان به نگرش اسلام به فرزند و اهمیت آن آگاه شد. از مجموع آموزه‌های دینی درباره فرزند، چنین فهمیده می‌شود که اسلام نگرشی مثبت به فرزندآوری داشته و با ادبیات گوناگون، مسلمانان را به فرزندآوری تشویق کرده است. در آموزه‌هایی دینی با تعبیرهایی از فرزند و جایگاه آن سخن به میان آمده که بدون فرزندپروری و تربیت شایسته او مصداق پیدا نمی‌کند. در آیات قرآن و روایات معصومان علیهم‌السلام مکرر این هشدار داده شده است که گرچه فرزند برای والدین زمینه‌ساز رشد، آرامش، بالندگی و ... است، اگر به نحو شایسته تربیت نشود، آسیب‌های فراوانی برای خانواده و جامعه خواهد داشت. بنابراین، می‌توان گفت، فرزندان همانند سایر نعمت‌های الهی‌اند که با بهره‌گیری صحیح از آن‌ها می‌توان در مسیر تکامل و هدایت گام برداشت و در غیر این صورت، خود و آن‌ها را به گمراهی و نابودی سوق داد؛ زیرا به فرمایش قرآن کریم ^۱ (انفال، ۲۸) فرزندان نیز مانند دارایی‌ها و دیگر نعمت‌های الهی وسیله‌ای برای آزمایش انسان است. در ادامه به تعابیری از قرآن کریم و روایات درباره فرزند اشاره می‌کنیم و به تحلیل روان‌شناختی آن‌ها می‌پردازیم.

سرور و شادمانی

شادابی و نشاط به معنای خوشی، خرمی، سرور، تازگی، طراوت، سرزندگی، زنده‌دلی، سبکی و چالاکي، خرسندی و... است (دهخدا، ۱۳۷۳: ۱۲۳۱۳ و هدفیلد، ۱۳۶۶: ۱۴۶ تا ۱۴۸) و اهمیت زیادی در زندگی دارد. یکی از آموزه‌ها

۱. ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾.

و فرمان‌های اسلام توصیه به شادی‌های مثبت، سازنده، نشاط‌آور و هدفمند است. حضرت علی علیه السلام شادمانی را مایه انبساط روح^۱ (محمدی ری‌شهری: ۴۳۶) و یکی از ویژگی‌های مؤمن را نشاط و فعالیت و زنده‌دلی^۲ (دشتی، ۱۳۸۵: ۴۰۴) می‌داند. همچنین حضرت به نیاز انسان‌ها به شادی و نشاط گوشزد^۳ (مجلسی، ۱۳۰۴(۵): ۶۱) و به آن توصیه اکید کرده است^۴ (همان، ۶۵) و در راستای ایجاد شادی و نشاط در خانواده می‌فرماید: «با همسرت در هر حال، مدارا کن و با او نیکو معاشرت نما تا زندگی‌ات گوارا و بانشاط شود»^۵ (حرعاملی، ۱۴۰۷(۴): ۱۶۹). امام باقر علیه السلام نیز شادکردن مؤمنان را عبادتی بزرگ^۶ (همان(۲)، ۳۴۹) می‌داند و پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله شادکردن مؤمن را مساوی با شادکردن حضرت پروردگار تلقی می‌کند^۷ (همان).

به اعتقاد روان‌شناسان شادکامی^۸ از مؤلفه‌های ضروری زندگی است (علی‌پور و همکاران، ۱۳۷۹: ۲۲۱) و پژوهش‌های تجربی اثبات کرده است که شادی و نشاط علاوه بر ایجاد امیدواری و رضایت خاطر در زندگی، باعث تقویت سیستم ایمنی بدن، سلامتی و تندرستی، روابط صمیمانه با دیگران و

۱. «السُّرُورُ يَبْسُطُ النَّفْسَ وَ يَنْبِزُ النَّشَاطَ.»

۲. «فَمَنْ عَلِمَهُمْ أَحَدُهُمْ... نَشَاطًا فِي هُدًى.»

۳. «أَنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ تَمَلُّ كَمَا تَمَلُّ الْأَبْدَانُ فَابْتَغُوا لَهَا طَرِيقَ الْحِكْمَةِ.»

۴. «لِلْمُؤْمِنِ ثَلَاثُ سَاعَاتٍ: فَسَاعَةٌ يَنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ، وَ سَاعَةٌ يَرْمُ مَعَاشَهُ وَ سَاعَةٌ يَخْلِي بَيْنَ نَفْسِهِ وَ بَيْنَ لَدُنْهَا فِيمَا يَحِلُّ وَ يَجْمَلُ.»

۵. «فَدَارِهَا عَلَيَّ كُلِّ حَالٍ وَ أَحْسَنُ الصُّحْبَةِ لَهَا لِيَصْفُوا عَيْشَكَ.»

۶. «مَا عِبَدَ اللَّهُ بَشِيءَ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ مِنْ إِدْخَالِ السُّرُورِ عَلَيَّ الْمُؤْمِنِ.»

۷. «مَنْ سَرَّ مُؤْمِنًا فَقَدْ سَرَّنِي وَ مَنْ سَرَّنِي فَقَدْ سَرَّ اللَّهَ.»

موفقیت در عرصه‌های گوناگون زندگی می‌شود (همان، ۲۲۹). پژوهش‌های روان‌شناسان در سال‌های اخیر نشان می‌دهد که اگر مردم عوامل شادی‌بخش را تجربه کنند و در اختیار داشته باشند، رضایت‌مندی و درجه شادکامی آنان افزایش می‌یابد (آرگایل، ۱۳۸۳: ۴۶ تا ۷۰). استاد باربارا فردریکسن^۱ (۲۰۰۲) می‌گوید عواطف مثبت نه تنها سلامت شخصی را نشان می‌دهند، بلکه به رشد و تکامل شخصی نیز کمک می‌کنند. بسیاری از هیجان‌های منفی، مانند اضطراب و خشم فرایند تفکر را نابسامان می‌کنند؛ در مقابل، هیجان‌های مثبت فرایند تفکر را سامان می‌بخشند. همچنین، شواهد حاصل از مطالعه‌های طولی نشان می‌دهد که شادمانی تأثیرهای مهمی بر طول عمر دارد (به نقل از کار، ۱۳۸۵: ۵۴). شادی و شادکامی^۲ مفیدترین هیجان است که باعث می‌شود فضای خانواده، پویا، سرزنده و حرکت‌آفرین شود. شادی بی‌حالی و کناره‌گیری و غمگینی را از افراد خانواده دور می‌سازد و کمک می‌کند افراد فعالیت‌های اجتماعی و روزانه را با اشتیاق و رغبت بیشتر انجام دهند (حسن‌زاده، ۱۷۳). در آموزه‌های دینی از فرزند به‌عنوان نور چشم و روشنایی دیده^۳ تعبیر شده شده است (قصص، ۹ و فرقان، ۷۴). روشنایی دیده‌بودن فرزند به این دلیل است که فرزند در خانواده و بین والدین شادمانی و نشاطی ایجاد می‌کند. همان‌طور که اندوه حاصل از فراق فرزند، باعث نابینایی چشم حضرت یعقوب شد^۴ (یوسف، ۹۲)، نشاطی که از تولد فرزند ایجاد می‌شود، باعث روشنایی دل و دیده‌والدین می‌شود. ابی‌بصیر از امام باقر (ع) نقل می‌کند که فرمود: «وقتی

1. Barbara Fredrickson.

2. Happiness.

۳. «وَقَالَتْ امْرَأَةٌ فِرْعَوْنَ قُوَّةً عَيْنِ لِي وَ لَكَ»، «وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَرْوَاجِنَا وَ ذُرِّيَّاتِنَا قُوَّةً أَعْمِينَ»

۴. «وَ ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ».

حضرت یوسف گم شد، حزن یعقوب شدید و بر اثر حزن و گریه نابینا شد» (عیاشی، ۱۳۸۰: ۱۸۱). وقتی از امام صادق علیه السلام پرسیدند که شیرین‌ترین و گواراترین چیزها برای آدمی چیست؟ ایشان فرمودند: «داشتن فرزند جوان» و وقتی پرسیده شد، بدترین و تلخ‌ترین حالت برای انسان چیست؟ فرمودند: «از دست دادن فرزند»^۲ (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۱۸۸). آرگیل^۳ (۲۰۰۱) کودکان را منبع فواید زیادی برای خانواده دانسته و می‌گوید: «با حضور فرزند، لذت زیادی در خانواده ایجاد می‌شود. بسیاری از والدین محرک و شادی را به عنوان یک مزیت از کودکان‌شان دریافت می‌کنند.»

به دنیا آمدن فرزند و حضور او در خانه یکی از لحظه‌های خوب و دوست‌داشتنی خانواده است. پژوهشی که راسل^۴ (۱۹۷۴) انجام داد، تأییدکننده این است که تولد فرزندان و ورود آن‌ها به خانه برای والدین نشاط و سروری به ارمغان می‌آورد. گذراندن وقت با کودک دل‌بند و بازی کردن با او یکی از مزیت‌های کودک برای والدین است. فیلدمن^۵ (۱۹۷۱) روی پدر و مادران جوانی که برای نخستین بار صاحب فرزند شده‌اند، پژوهش‌هایی انجام داد.

این پژوهش‌ها نشان دادند، لذت پدر و مادر شدن و احساس نشاط از بودن با فرزند تا چه اندازه در ایجاد آرامش و آسایش زندگی زناشویی مؤثر است.

۱. عن أبي بصير قال سمعت أبا جعفر عليه السلام يحدث قال: «لما فقد يعقوب يوسف اشتد حزنه عليه و بكاه و حتى ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ.»

۲. قال ابن ابي ليل للصادق عليه السلام: «أى شيء أحلى مما خلق الله عز وجل؟» فقال: «الولد الشاب.» فقال: «أى شيء أمرُّ مما خلق الله عز وجل؟» قال: «فقده.»

3. Argyle.
4. Russell.
5. Feldman.

پژوهش‌ها نشان داد که یکی از عوامل بسیار شادی آفرین برای والدین، نخستین دیدار آن‌ها با فرزندان سالم خویش، پس از تولد بوده است. هم‌زمان با تولد فرزند، به زن و شوهری که صاحب فرزند شده‌اند، پدر و مادر خطاب می‌شود و بنابراین، آن‌ها زندگی خود را معنادارتر از گذشته می‌یابند و بعدها نیز شنیدن لفظ «مامان» و «بابا» از کودک برای آن‌ها لذت‌بخش خواهد بود. تولد فرزندان، هم به خودی خود موجب نشاط والدین می‌شود و هم همسران از دیدن فعالیت‌های شیرین و دل‌انگیز کودکان و نگاه به چهره‌های بانشاط و تبسم آفرین آنان احساس شادمانی می‌کنند. بنابراین، همان‌گونه که تولد فرزندان موجب نشاط و سلامتی روان والدین می‌شود، نگاه به چهره فرزند نیز، نشاطی وصف‌ناشدنی برای والدین به‌ارمغان می‌آورد (جوزف، ۱۳۶۸؛ ۱۶ تا ۲۵). داشتن فرزند ممکن است محور خوشبختی زنان نباشد؛ اما بیشتر مادران فکر می‌کنند چنین است. ۹۳ درصد مادران فکر می‌کنند، فرزندان‌شان همیشه یا بیشتر وقت‌ها باعث شادمانی آن‌ها هستند (استیون^۱، ۲۰۰۴) و ۸۶ درصد مادران کودکان زیر هیجده سال می‌گویند، رابطه آن‌ها با فرزندان‌شان تأثیر قطعی در خوشبختی آن‌ها دارد (همان).

در مطالعه‌ای که دانشکده پزشکی هاروارد انجام داد، مشخص شد «میزان افسردگی زنانی که تحت درمان ناباروری قرار دارند، با بیماران مبتلا به ایدز و سرطان قابل‌مقایسه است» (کارن، ۱۹۹۸: ۲۲). میزان افسردگی زنان بی‌فرزندی که جنین‌شان در دوران بارداری سقط می‌شود، پنج برابر بیشتر از زنان بی‌فرزندی گزارش شده است که باردار نمی‌شوند (میس کاریج^۲، ۱۹۹۷).

1. Steven.
2. Miscarriage.

نشانه‌هایی وجود دارد که زنان، عموماً مادر بودن را حتی در دوران نوزادی فرزند خود لذت‌بخش می‌دانند. یکی از این نشانه‌ها از نتیجه پژوهشی دقیق درباره نخستین زایمان که برای بیشتر مادران مشکل‌ترین زایمان است، به دست می‌آید. در مطالعه‌ای، از زنان پرسیده شد، آیا موافق هستید که «بزرگ کردن کودک و خانه‌داری جالب‌تر از کاری است که بیشتر مردان برای گذران زندگی انجام می‌دهند؟» این پرسش در پایان سه ماهه دوم بارداری و سه هفته پس از وضع حمل از همین زنان پرسیده شد. گمان می‌شد سه ماهه دوم بهترین دوران برای بیشتر زنان باردار باشد؛ اما پس از زایمان و در طی بی‌خوابی‌های شبانه، زنان ۱۰ درصد بیشتر، یعنی ۶۲ درصد در برابر ۵۲ درصد پیش از زایمان، با این جمله موافق بودند. همان‌طور که کودک کمی بزرگ‌تر می‌شد، ابراز رضایت زنان نیز افزایش می‌یافت. در مطالعه دیگری، میان ماندن در خانه و بازگشت به کار مقایسه صورت گرفت و مشخص شد، تعداد مادرانی که سه ماه پس از مادر شدن گزینه ماندن در خانه را انتخاب کردند، بیشتر از آن‌هایی بود که مدت کوتاهی پس از زایمان این گزینه را انتخاب می‌کردند (استیون، ۲۰۰۴).

رضایت خاطر و کارآمدی خانواده

در آموزه‌های دینی از فرزند با تعبیری چون گلی از گل‌های بهشت^۱ (نوری، ۱۴۰۸: ۴)، بهترین نعمت^۲ (همان، ۱۱۲)، باعث خیر و برکت^۳ (متقی، ۱۴۰۹: ۲۸۱) و... یاد شده است. همچنین، آموزه‌های دینی یکی از ویژگی‌های

۱. «الولد الصالح ریحانة من ریحان الجنة».

۲. قال السجادی (ع): «نعم النبیء الولد، ان عاش فدعاء حاضر و ان مات فشفیع سابق».

۳. قال رسول الله (ص): «یا ابن عباس، بیث لاصبیان فیہ لا برکة فیہ».

همسر شایسته را فرزندآوری^۱ معرفی کرده است (کلینی، ۱۴۰۷(۱): ۳۲۴؛ حرعاملی، ۱۴۰۹(۴): ۵۴) و در دعای شب زفاف که در آستانه زندگی مشترک خوانده می‌شود، از خداوند تقاضای فرزند سالم و شایسته شده است^۲ (کلینی، ۱۴۰۷(۱): ۵۰۳؛ حرعاملی، ۱۴۰۹(۴): ۱۱۳). با تحلیل روان‌شناختی می‌توان ادعا کرد، همان‌گونه که گل و برخوردار از نعمت و امکانات گسترده، باعث شادی و طراوت و رضایت خاطر است، فرزند صالح نیز باعث رضایت و سرور اعضای خانواده است. در خانواده‌ای که رضایت‌مندی و لذت‌بری وجود داشته باشد، پایداری و استحکام وجود دارد و دلیلی برای سردی و ناپایداری وجود نخواهد داشت.

پژوهش‌های تجربی نیز نشان می‌دهد که اندیشه فرزندآوری یکی از فرایندهای زیربنایی در تحکیم و رضایت‌مندی خانواده است. ماکسول^۳ و مونت‌گمری^۴ (۱۹۶۹) در بررسی‌های خود نشان دادند که اندیشه فرزندآوری در ایجاد آرامش و استواری و کارآمدی خانواده تأثیر زیادی دارد. دانشمندانی چون فروبل،^۵ شورتس،^۶ الیزابیت پی بادی،^۷ مونته سوری،^۸ از جمله افرادی

۱. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنْ خَيْرَ نِسَائِكُمُ الْوَالِدُ» وَقَالَ: «تَزَوَّجُوا بَكَرًا وَلَوْ دَأَّوْا لَا تَزَوَّجُوا حَسَنَاءَ عَاقِرًا».

۲. «اللَّهُمَّ بِكَلِمَاتِكَ اسْتَحْلَلْتُ فَرْجَهَا وَبِأَمَانَتِكَ أَخَذْتُهَا فَإِنْ قَضَيْتَ فِي رَحِمِهَا شَيْئًا فَاجْعَلْهُ تَقِيًّا زَكِيًّا وَلَا تَجْعَلْ لِلشَّيْطَانِ فِيهِ شِرْكًَا» قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ﷺ: «إِذَا تَزَوَّجَ أَحَدُكُمْ كَيْفَ يَصْنَعُ؟» قَالَ: «قُلْتُ لَهُ مَا أَدْرِي جَعَلْتِ فِدَاكَ» قَالَ ﷺ: «فَإِذَا هُمُ بِذَلِكَ فليَصِلْ رَكَعَتَيْنِ وَيُحْمَدُ اللَّهَ وَيَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَرِيدُ أَنْ أَتَزَوَّجَ، اللَّهُمَّ فَاقْدِرْ لِي مِنَ النِّسَاءِ اعْفَافِينَ فَرَجًا وَاحْفَظْهُنَّ لِي فِي نَفْسِهِنَّ وَفِي مَالِي وَأَوْسَعْنَ رِزْقًا وَاعْظَمْنَ بَرَكَهً وَأَقْدِرْ لِي مِنْهَا وَلِدًا طَيِّبًا تَجْعَلُهُ خَلْفًا صَالِحًا فِي حَيَاتِي وَبَعْدَ مَوْتِي».

3. Maxwell.
4. Montgomery.
5. Froebel.
6. Schurts.
7. Peabody.
8. Montessori.

هستند که بر اهمیت نقش فرزند در پایداری خانواده تأکید کرده‌اند (برنارد، ۱۳۶۹: ۴۰ تا ۵۰). برخی از روان‌شناسان در خانواده‌درمانی ساخت‌نگر^۱ و سیستمی^۲ نیز به نقش فرزند در پایداری و رضایتمندی خانواده اشاره کرده‌اند (جونز، ۱۳۷۸).

از نظر لافکادیوهرن^۳ پدر یا مادربودن پراحساس‌ترین تجربه انسان است. هیچ‌کس تا وقتی بچه‌دار نشده و او را عاشقانه دوست نداشته است، نمی‌تواند معنای واقعی زندگی را درک کند. نبود فرزندی در خانواده‌ها فضایی خالی به وجود می‌آورد و باعث تضاد می‌شود. از این رو، روان‌شناسانی مانند ماکسول و مونت‌گمری^۴ (۱۹۶۹)، فیلدمن^۵ (۱۹۷۱)، بات^۶ (۱۹۷۱) و راسل^۷ (۱۹۷۴) (۱۹۷۴) به آثار وجودی فرزندان در خانواده اشاره کرده‌اند و معتقدند فرزندان می‌توانند در زندگی والدین تأثیرات مثبت و سازنده‌ای بگذارند (به نقل از گروهی از محققان، ۱۳۸۶: ۳۳۶).

یافته‌های پژوهشی و مشاهده‌های بالینی حاکی است که نبودن فرزند در محیط خانواده یکی از عوامل ناپایداری زندگی مشترک است (فرجاد، ۱۳۷۲: ۱۴۳). فرزند، به خصوص فرزند خردسال، پیونددهنده مادر و پدر است و از این رو بی‌فرزندی و کم‌فرزندی باعث تزلزل خانواده می‌شود. در سال‌های ۱۹۵۱ و ۱۹۵۲ نیمی از خانواده‌هایی که در ایالت آیووا در ایالات متحده آمریکا قربانی طلاق شدند، کسانی بودند که فرزند کوچک نداشتند (موناهان،

1. structural family therapy.
2. systematic family therapy.
3. Lafcadio Hearn.
4. Maxwell and Montgomery.
5. Feldman.
6. Bott.
7. Russle.

۱۹۵۵: ۴۴۶ تا ۴۵۵). همچنین، نداشتن فرزند باعث بی‌علاقگی نسبت به زندگی مشترک می‌شود. پژوهش‌های انجام‌شده در ایران نشان می‌دهد که خانواده‌های بی‌فرزند، بیش از هر خانواده دیگری در معرض فروپاشی قرار دارند (ساروخانی، ۱۳۷۲: ۶۷ تا ۷۱).

کالت^۱ و همکاران (۲۰۰۰) معتقدند، گرچه برخی پژوهشگران رابطه بین فرزنددار بودن و خوشبختی را قبول ندارند، پژوهش‌های زیادی وجود دارد که مشخص می‌سازد، بودن فرزند در خانه با سلامت بیشتر برای زنان و احساس خوشبختی و کارآمدی آنان رابطه دارد. استیون (۲۰۰۴) معتقد است، اینکه ممکن است فرزنددار شدن رضایتمندی زن را از زندگی زناشویی خود کم کند، به این معنا نیست که داشتن فرزند چیزی به خوشبختی او نمی‌افزاید. کودکان در عین اینکه فشارهای زندگی را بیشتر می‌کنند، سبب خوشبختی زنان نیز می‌شوند. کتاب *پرفروش به وجود آوردن یک زندگی؛ زنان شاغل و جستجوی فرزند*^۲، اثر سیلویا هیولت، این موضوع را به‌طور کامل روشن می‌کند که شمار بسیاری از زنان شاغل میان سال از نداشتن فرزند پشیمان هستند.

حرمت خود و مفیدبودن

احساس ارزشمندی و مفیدبودن از نیازهایی است که در پژوهش‌های روان‌شناختی (مزلو، ۳، ۱۳۷۶: ۸۲) و آموزه‌های دینی^۴ (یس، ۲۷) به آن توجه توجه شده است. در آیات فراوانی از قرآن کریم فرزند مایه امید^۵ (نحل، ۷۳)،

1. Khlal

2. Creating a Life: Professional Women and the Quest for Children.

3. Masliw.

۴. ﴿بِمَا غَفَّرَ لِي رَبِّيَ وَ جَعَلَنِي مِنَ الْمَكْرُمِينَ﴾

۵. ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ نَبِيْنَ وَ حَفَدَةً وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ﴾

نور چشم^۱ (فرقان، ۷۴ و قصص، ۹)، نعمت الهی، هدیه الهی، باعث آسودگی خاطر و شادی^۲ (قصص، ۱۳)، باعث قوت قلب^۳ (نوح، ۱۲) و شکفتگی^۴ (ابراهیم، ۴۰) معرفی شده است. همچنین، در آموزه‌های روایی از فرزند با تعبیرهایی یاد شده است؛ همچون صدقه جاری^۵ (ثواب مستمر) (نوری، ۱۴۰۸: ۲)، ثمره زندگی و ثمره وجود انسان^۶ (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۱)، جگرگوشه انسان^۷ (نوری، ۱۴۰۸: ۴) و گلی از گل‌های بهشت^۸ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱) که طبیعتاً والدین و خانواده نیز گلستان خواهند بود. وقتی والدین ارزش‌ها و برکت‌های حاصل از فرزند را به خود منتسب می‌دانند، احساس ارزشمندی و مفید بودن و عزت نفس^۹ می‌کنند. ماکسول و مونت گمری (۱۹۶۹) پژوهش‌هایی روی ۹۶ زوج ۱۸ تا ۲۱ ساله درباره مسئولیت‌پذیری زوج‌های جوان برای پدر و مادر شدن انجام دادند. زنانی که ۱۵ سال از ازدواج آن‌ها گذشته بود، معتقد بودند که بهترین سن برای فرزنددار شدن، یکی از دو سال اول زندگی است؛ زیرا تولد نخستین فرزند باعث تقویت حرمت والدین می‌شود (گروهی از محققان، ۱۳۸۶: ۳۴۳).

۱. ﴿رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَ ذُرِّيَّتِنَا قُوَّةَ أَعْيُنٍ﴾

۲. ﴿فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا﴾

۳. ﴿وَيُؤَدِّدُكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَنِينَ﴾

۴. ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ﴾

۵. عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: «خَمْسَةٌ فِي قُبُورِهِمْ وَ تَوَالِهِمْ يَجْرَى إِلَىٰ دِيْوَانِهِمْ مِنْ غَرَسٍ نَحَلْنَا وَ مَنْ حَفَرَ بِنْرًا وَ مَنْ بَنَىٰ لِلَّهِ مَسْجِدًا وَ مَنْ كَتَبَ مُضْحَفًا وَ مَنْ خَلَفَ ابْنًا صَالِحًا.»

۶. عَنْهُ ﷺ قَالَ: «إِذَا مَاتَ ابْنٌ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا عَنْ ثَلَاثٍ وَ لِدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ وَ عِلْمٍ يَنْتَفِعُ بِهِ وَ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ.»

۷. قَالَ السَّجَّادُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «فَأَنْ تَعْلَمَ أَنَّهُ مِنْكَ وَ مُضَافٌ إِلَيْكَ.»

۸. «الولد كبد المؤمن.»

۹. «الولد الصالح ريحان من رياحين الجنة.»

زمینه‌ساز برکات مادی

فرزندآوری و فرزندپروری زمینه‌ساز بهره‌مندی از فایده‌های مادی و روان‌شناختی فراوانی است که به نمونه‌هایی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. زمینه‌ساز رشد استعداد و بهبود زندگی

قراگرفتن در نقش والدینی باعث رشد استعدادهای درونی می‌شود. هان^۱ و میلیسپ^۲ و هارتکا^۳ (۱۹۸۶) پژوهش‌های فراوانی درباره‌ی شخصیت و تحول آن کردند. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که سازمان روانی انسان با پذیرفتن نقش پدری و مادری به کمال می‌رسد. آن‌ها در این باره می‌گویند:

معمولاً این‌گونه تصور می‌شود که تغییرات عمده‌ی سازمان شخصیت در طول نوجوانی روی می‌دهد؛ اما این یافته‌ها نشان می‌دهند که تغییرات بسیار مشخص، نه در طول نوجوانی، بلکه در انتهای آن، یعنی زمانی که افراد دچار تغییرات نقش می‌شوند و به اشتغال تمام‌وقت و ایفای نقش والدینی مشغول گردند (به نقل از مگری^۴ و همکاران، ۲۰۰۳: ۱۰).

به نظر می‌رسد که تجربه‌ی پدری و مادری در فراهم کردن امکانات برای تعالی و رشد شخصیت افراد اهمیت ویژه دارد. وجود همین تجربه‌ها مجموعه‌ی کاملی از ارزش‌ها را به ساختار شخصیت والدین می‌افزاید. دادستان (۱۳۷۸) بر این باور است که یکی از عوامل تحول در انسان‌ها، فرزندآوری و ارتباط با نقش‌هایی، همچون تربیت فرزند و مراقبت از آنان است. از این‌رو، در

1. Haan.
2. Millsap.
3. Hartka.
4. McCrae.

آموزه‌های دینی، در کنار امر به اطاعت از خدا والدین نیز تقدیس شده‌اند^۱ (اسراء، ۲۳ و نوری، ۱۴۰۸(۱): ۶۲۷). همچنین، ازدواج و فرزندآوری زمینه بروز خلاقیت‌ها و موفقیت‌ها را در همسران افزایش می‌دهد و باعث می‌شود فضایل اخلاقی و انسانی در آنان به فعلیت برسد. وقتی از مرد خانواده انتظار می‌رود که هنگام ضرورت برای حمایت از خانواده خویش، ایستادگی کند، این انتظار روحیه دفاع و جوانمردی را در او تقویت خواهد کرد.

به وجود آمدن موقعیت مادری برای زنان، موجب می‌شود، با تحمل مشکلات فرزندپروری^۲ (حرعاملی، ۱۴۰۹(۵))، به کمال معنوی بیشتری برسند و روح خود را بر اثر شکیبایی و ایثار بالنده کنند و به واسطه مسئولیتی که در خانه و خانواده دارند، به تلاش بیشتر روی آورند و استعدادهای خود را برای اداره مناسب خانواده به کار گیرند و در نتیجه، به موفقیت بیشتری دست یابند. به عبارت لطیف‌تر می‌توان گفت فرزنددار شدن سرآغاز لطیف‌ترین و گرمابخش‌ترین رابطه‌ها و به فعلیت رساندن همه استعدادها و قابلیت‌ها و بهره‌مندی از عالی‌ترین تکریم‌ها و ایثارگری‌هاست. تشکیل خانواده و فرزندآوری از نگاه آموزه‌های دینی، نه تنها باعث بروز مشکلات معیشتی در خانواده نمی‌شود، بلکه در پرتو ازدواج و فرزندآوری وعده

۱. «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» و قال رسول الله ﷺ: «رضى الله فى الوالدين و سخطه فى سخطهما».

۲. عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: «إِذَا حَمَلَتِ الْمَرْأَةُ كَانَتْ بِمَنْزِلَةِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ الْمُجَاهِدِ بِنَفْسِهِ وَ مَالِهِ مَالِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِذَا وَضَعَتْ كَانَتْ لَهَا مِنَ الْأَجْرِ مَا لَا يَدْرِي أَحَدٌ مَا هُوَ لِعَظِيمِهِ فَإِذَا أَرْضَعَتْ كَانَتْ لَهَا بِكُلِّ نَمْصَةٍ كَعَدْلِ عِثْقٍ مُّحَرَّرٍ مِنْ وُلْدِ إِسْمَاعِيلَ، فَإِذَا فَرَعَتْ مِنْ رَضَاعِهِ ضَرَبَ مَلِكٌ كَرِيمٌ عَلَىٰ جَنْبِهَا وَ قَالَ اسْتَأْنِفِي الْعَمَلَ فَقَدْ غُفِرَ لَكِ».

توسعهٔ رزق^۱ (حرعاملی، ۱۴۰۹ (۴): ۴۳) و افزایش برکت^۲ و روزی^۳ (همان، ۴۴) داده شده است. همچنین، در آموزه‌های دینی از کمبود رزق و برکت در خانه‌ای سخن به میان آمده است که خالی از فرزند باشد^۴ (پاینده، ۱۳۸۲: ۳۷۵).

۲. زمینه‌ساز تقویت پیوند اجتماعی

پیوند اجتماعی یا جامعه‌پذیری^۵ فرایندی است که طی آن فرد به تدریج به شخصی خودآگاه و دانا و باتجربه در شیوه‌های فرهنگی تبدیل می‌شود. اجتماعی شدن، نسل‌های مختلف را به هم پیوند می‌دهد. تولد فرزند زندگی والدین را که مسئول پرورش او هستند، تغییر می‌دهد و زمینهٔ کسب تجربه‌های جدید را ایجاد می‌کند. فرزندان از طریق همسرگزینی نیز باعث توسعهٔ روابط اجتماعی و ازدیاد فامیل سببی می‌شوند. هافمن^۶ (۱۹۷۳)، در تحقیقی که روی خانواده‌های دارای فرزند انجام داد، نتیجه گرفت که فرزند بر فرایند اجتماعی شدن و جامعه‌پذیری والدین تأثیر می‌گذارد. هافمن نکاتی را در این زمینه مؤثر دانست که عبارت‌اند:

۱. کودکان با حضور خود، موقعیت بزرگ‌سالان، به خصوص زنان را تأیید می‌کنند و به آن‌ها هویت اجتماعی می‌دهند؛

۱. قال رسول الله ﷺ: «اتخذوا الاهل فانه ارزق لكم».

۲. برکت، یعنی فراوانی، رونق، فزونی، سعادت و نیکبختی (دانشگر، ۱۳۸۱: ۱۲۶).

۳. قال رسول الله ﷺ: «الرزق مع النساء و العیال».

۴. قال رسول الله ﷺ: «بيت لاصبيان لا بركة فيه».

5. socialization.

6. Hafman.

۲. کودکان از طریق فعالیت‌های خود در مدرسه و مراکز تفریحی و محیط همسایگی، والدین خود را با جامعه پیوند می‌دهند؛
 ۳. فرزندان بر اساس باورهای مذهبی والدینشان رشد می‌کنند؛ زیرا والدین آن‌ها بر اساس آن مفاهیم، رفاه و آسایش دیگران را مقدم داشته و به اجتماعی شدن گروه تداوم می‌بخشند؛
 ۴. کودکان به والدینشان اعتبار می‌بخشند و آنان را از تنهایی نجات می‌دهند؛
 ۵. کودکان به زندگی خانوادگی نشاط و سرور می‌بخشند و آن را لذت‌بخش می‌کنند؛
 ۶. کودکان با توجه به اصول اجتماعی شدن، بر شایستگی والدین افزوده و حتی آنان را به مرز خودکفایی می‌رسانند؛
 ۷. چون والدین بیش از افراد بی‌فرزند از تأیید اجتماعی بهره‌مندند، کودکان علاوه بر شخصیت‌بخشی به آنان، بر اعمال نفوذ والدین نیز می‌افزایند.
- روان‌شناسان معتقدند که دل‌بستگی دوسویه والدین و فرزندان و رابطه صمیمانه آن‌ها با یکدیگر از بایسته‌های نخستین اجتماعی شدن است. این‌گونه دل‌بستگی‌ها برای موفقیت والدین در اجرای وظایف مربوط به رشد و بهداشت روانی اعضای خانواده ضروری است. فرزندان عنصر بنیادین خوشبختی زناشویی هستند (جک، ۱۳۷۸: ۷۷ تا ۸۱). ویلیام سیرز (۱۹۹۱) در پژوهش‌های نظام‌مندی که درباره تأثیرات مثبت فرزند در خانواده انجام داد، به این نتیجه رسید که اندیشه فرزندآوری، ارتباط با جنین در طول دوره بارداری، آمادگی برای پدر یا مادر شدن و نیز دل‌بستگی به فرزند، بی‌شک در بهداشت روانی خانواده و ادراک و نیز نگرش‌های عاطفی همسران به هم و به فرزندان از اهمیت خاصی برخوردارند (گروهی از محققان، ۱۳۸۶: ۳۳۶).

سیره عملی و قولی معصومان علیهم‌السلام نشان‌دهنده رابطه عاطفی و هیجانی آن بزرگواران با کودکان بوده است و از این طریق، زمینه دل‌بستگی دوسویه را ایجاد می‌کردند. پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله فرزندش ابراهیم، حسن، حسین و فاطمه علیها‌السلام را در کودکی بر دامن خود می‌نشاند، به سینه خود می‌چسباند و می‌بوسید (مجلسی، ۱۴۰۳ (۴ و ۲): ۲۵۵ و ۵). علی علیه‌السلام نیز دل‌بستگی خاصی به فرزندان خود داشت (نوری طبرسی، ۱۴۰۸: ۱۷۱). حضرت فاطمه علیها‌السلام با خواندن شعر برای فرزندان خود به آنان اظهار علاقه می‌کرد (مجلسی، ۱۴۰۳ (۳): ۲۸۵). سیره عملی دیگر معصومان نیز نشان‌دهنده الگوهای از دل‌بستگی سالم به فرزندان است (حرعاملی، ۱۴۰۹ (۵): ۴۸۳). پیامبر گرامی صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌فرمودند: «بچه‌ها را دوست داشته باشید و به آنان رحم کنید»^۱ (کلینی، ۱۴۰۷ (۲): ۴۹) و «هرکس فرزندش را ببوسد و او را شاد کند، برایش حسنه حساب می‌شود»^۲ (حرعاملی، ۱۴۰۹ (۵): ۴۷۵). همچنین ایشان توصیه می‌کردند: «هرکسی فرزندی دارد با او بازی کند»^۳ (همان، ۴۸۶).

آیت‌الله جوادی آملی بر این باور است که زن منشأ رحمت و رأفت است و مرد مظهر شدت و صلابت و در پناه این محبت و صلابت، یعنی شدت و صلابت پدر و محبت و عواطف مادر، فرزندی برومند و صالح تربیت می‌شوند. به اعتقاد ایشان مادر علاوه بر اینکه لازم است منشأ رحمت و مهربانی و آرامش‌گری باشد، باید با حضور دلسوزانه خود در کنار فرزندان و خانواده، طعم گوارای مهر را به آن‌ها بچشاند تا آنان نیز این‌گونه پرورش یابند.

۱. «أَجْبُوا الصِّبْيَانَ وَ أَرْحَمُوهُمْ وَإِذَا وَعَدْتُمُوهُمْ شَيْئاً فُؤُوا لَهُمْ فَإِنَّهُمْ لَا يَدْرُونَ إِلَّا أَنْكُمْ تَرُزُّوهُمْ».

۲. «مَنْ قَبَّلَ وَلَدَهُ، كَتَبَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ حَسَنَةً وَ مَنْ فَرَّحَهُ، فَرَّحَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

۳. «مَنْ كَانَ عِنْدَهُ صَبِيٌّ فَلْيَتَّصَبْ لَهُ».

رحمت امری ذوقی و چشیدنی است، نه گفتنی و شنیدنی و نیز جزو درس‌های حوزه و دانشگاه نیست تا انسان آن را بخواند و رؤف و مهربان شود؛ بلکه رحمت چشیدنی و هنر و فنی است که انسان در چند سال، به‌خصوص هفت سال اول زندگی لحظه‌به‌لحظه آن را می‌چشد. عاطفه برای کودک به اندازه تغذیه ضروری است؛ چنان‌که رأفت برای سالمندان. محبت گذشته از نیازی غذایی، در حد دارویی روحی است و جامعه‌ای که زن را با مرد برابر می‌شمرد، در حقیقت، سهم عاطفه و رأفت را پایمال کرده است. باید توجه کرد که آغاز مهد کودک به فرجام خانه سالمندان می‌انجامد. کسی که در دوران کودکی و نوزادی خود طعم گوارای مهر را نچشیده است، در است، است، در میان‌سالی، پدر و مادر کهن سال خود را در خانه سالمندان اسکان می‌دهد و از پیامد آن هراسی ندارد. به اعتقاد آیت‌الله جوادی آملی فرزند زمینه بروز و شکوفایی عواطف را ایجاد و روابط اجتماعی و ارتباطی را تقویت می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۱۷۳ تا ۱۷۷).

بهداشت و سلامت روان

در آموزه‌های دینی و اسلامی به مفهوم‌ها و تعبیرهایی درباره فرزند برمی‌خوریم که اندیشه و نوع نگرش ما را به داشتن فرزند، مثبت و امیدآفرین می‌سازد؛ به‌عنوان نمونه پیامبر گرامی اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرزند صالح و یاری‌رسان را از مصداق‌های سعادت و خوشبختی^۱ (ابن‌حیون، ۱۳۸۵: ۱۹۵؛ حرعاملی، ۱۴۰۹ (۳): ۴۶۷) و حضرت امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَام فرزند صالح را زیباترین یاد

۱. «مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ الزَّوْجَةُ الصَّالِحَةُ وَالْمَسْكُونُ الْوَالِدُ وَالْمَرْكُوبُ الْهَيْبَةُ وَالْوَالِدُ الصَّالِحُ، مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ

أَنْ يَكُونَ مَشْجُورُهُ فِي بَلَادِهِ وَ يَكُونَ حُلَاطَاؤُهُ صَالِحِينَ وَ يَكُونَ لَهُ أَوْلَادٌ يَشْتَعِبُونَ بِهِمْ.»

خدا^۱ می‌داند (نوری، ۱۴۰۸(۴): ۱۱۴). در فرمایش امام صادق علیه السلام نیز دوستی و ارتباط با کودکان به‌عنوان بهترین رفتار و اعمال یاد شده است^۲ (همان). این نگاه مثبت به فرزند باعث بهداشت روانی و رضایت از زندگی خواهد شد.

بسیاری از پژوهش‌هایی که نقش فرزند در بهداشت روانی و پایداری خانواده را بررسی کرده‌اند، اندیشه‌ها و هیجان‌ها در طول دوره بارداری و همچنین رابطه عاطفی با جنین را به‌عنوان یکی از عوامل مهم در نظر گرفته‌اند. نتیجه پژوهش‌های گوناگون نشان می‌دهد که ابراز هیجان والدین^۳ در دوران بارداری به‌عنوان یکی از متغیرهای مهم، با بهداشت روانی و کیفیت روابط همسران ارتباط دارد؛ برای نمونه، یافته‌های پژوهشی برخی روان‌شناسان حاکی از آن است که چنانچه والدین در دوران بارداری، در تعامل با جنین نگرش‌ها و هیجان‌های مثبت داشته باشند، میزان رضایتمندی زناشویی، بهداشت روانی، صلاحیت اجتماعی و دل‌بستگی به کودک در آن‌ها افزایش یافته و مشکلات عاطفی رفتاری بعد از تولد در آن‌ها کاهش می‌یابد (ایگیناس، ۱۳۶۹: ۱۶۹ تا ۱۷۴). رایس (۱۳۸۷) تأکید می‌کند که فرایند رشد فرزندان باعث شکل‌گیری تجربه‌های جدیدی برای والدین می‌شود و هیجان آنان را افزایش می‌دهد. همچنین، وقتی مادران در طی فرایند رشد کودک، دگرگونی‌های رشدی و اخلاقی و ... را می‌بینند و سختی‌های این مسئولیت را تحمل می‌کنند، به ارزش زندگی و خانواده، بیشتر از دیگران پی می‌برند و برای بقای آن تلاش بیشتری می‌کنند.

۱. «أَوْلَدُ الصَّالِحِ أَجْمَلُ الذَّكْرَيْنِ.»

۲. قال موسی بن عمران علیه السلام: «یا ربّ اى الأعمال افضل عندک؟» فقال: «حبّ الاطفال، فانّ فطرتهم علی

توحیدی.»

از دیگر امتیازهای داشتن فرزند که در روایات و آیات قرآنی نیز بدان توجه شده، تحقق بخشیدن به امیدهای والدین در دوران سالمندی‌شان است؛ زیرا والدین علاقه‌مندند که فرزندانشان در هنگام پیری از آنان دست‌گیری کنند. به تعبیر دیگر، داشتن فرزند می‌تواند امید به زندگانی را در والدینی افزایش دهد که فرزند دارند. در خانواده‌های بی‌فرزند، به‌طور معمول امید به زندگی در زن و شوهر چندان چشم‌گیر نیست یا هنگامی که والدین فرزندان خود را به‌گونه‌ای تربیت نکرده‌اند که در آینده یار و یاور آنان باشند نیز، میزان امید آنان به زندگی چندان زیاد نیست. امام‌حسن عسکری علیه‌السلام فرزند را بهترین یار و مددکار انسان معرفی می‌کند و از نظر او کسی خوار و نگون‌بخت است که فرزندی نداشته باشد^۱ (حرعاملی، ۱۴۰۹ (۵): ۳۶۰ تا ۳۶۱). زکریا علیه‌السلام به هنگام پیری از خداوند درخواست فرزند کرد^۲ (مریم، ۵ تا ۶). ابراهیم علیه‌السلام نیز از نداشتن فرزند اندوهگین بود که خداوند در پیری، اسماعیل و اسحاق را به او عطا کرد. حضرت ابراهیم علیه‌السلام به سبب فرزنددارشدن به حمد و ستایش حق پرداخت؛ چراکه به‌راستی فرزنددارشدن حمد خداوند را واجب می‌کند^۳ (ابراهیم، ۳۹).

کسب کمال معنوی

خداوند متعال به وسیله فرزند صالح بستر رشد و تکامل معنوی والدین را فراهم ساخته است؛ به‌گونه‌ای که هر تلاشی که آنان در راستای خشنودی خدا برای تربیت و رشد و تکامل فرزندان انجام می‌دهند، مستحق ثواب و پاداش بزرگی

۱. «... من كان ذا ولد يُدركُ ظلامته، انّ الدليل الذي ليس له ولد.»

۲. «... فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا * يَرْتُئِي وَ يَرْتُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ...»

۳. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ.»

است. پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در روایتی بوسیدن فرزندان را باعث پاداش بزرگ دانسته است و می‌فرماید: «فرزندان خود را ببوسید؛ زیرا برای هر بوسه‌ای که به فرزندان می‌زنید، درجه‌ای در بهشت خواهید داشت که فاصله هر درجه تا درجه دیگر به اندازه پانصد سال راه است»^۱ (طبرسی، ۱۳۷۶ق، ۲۲۰). همچنین حضرت فرمودند: «هرکس یک دختر داشته باشد، خداوند نصرت، یاری، برکت و مغفرت به او عنایت می‌کند. هرکس سه دختر را تربیت و بزرگ کند، خداوند متعال سه باغ بهشتی به او عنایت می‌کند که هرکدام از باغ‌ها از دنیا وسیع‌تر است»^۲ (نوری، ۱۴۰۸(۴): ۱۱۵).

فرزند صالح یکی از عوامل صعود معنوی است که خداوند به افراد هدیه می‌دهد. فرزند صالح با اعمال شایسته خود باعث سعادت و کمال والدین می‌شود. همچنین، با طلب رحمت و استغفار در حق والدین، راه‌های رحمت الهی را به سوی آنان می‌گشاید. پیامبر گرامی اسلام می‌فرماید: «اگر فرزند شما قبل از شما بمیرد، پاداش دریافت می‌کنید و اگر زنده بماند، برای شما طلب مغفرت می‌کند»^۳ (حرعاملی، ۱۴۰۹(۵): ۳۵۷). همچنین حضرت فرمودند: «فرزند جگرگوشه مؤمن است و اگر قبل از والدین بمیرد، شفاعت می‌کند و اگر بماند باعث طلب رحمت و بخشش والدین می‌شود»^۴ (نوری، ۱۴۰۸(۴): ۱۱۲). فرزندان صالح ذخیره‌ای هستند که در حیات و حتی بعد از مرگ

۱. «قبَلُوا اولادکم فان لکم بكلّ قَبْلَةٍ دَرَجَةٌ فی الْجَنَّةِ وَ ما بَیْنَ کُلِّ دَرَجَتَیْنِ خَمْسَمِائَةِ عَامٍ».

۲. «من کان له ابنة فأنه فأنه فی عونه و نصرته و برکتته و مغفرتته، من عال ثلاث بنات یعطی ثلاث روضات من ریاض ریاض الجنّة، کل روضة أوسع من دنیا و ما فیها».

۳. «و انّ ولد احدکم اذا مات أجر فیهِ و ان بقی بعده استغفر له بعد موته».

۴. «الولد کبد المؤمن، ان مات قبله صار شفیعاً و ان مات بعده یستغفر الله له فیغفر له».

والدین، باعث آموزش و کسب ثواب برای والدین می‌شوند. اگر فرزندان به نحو شایسته‌ای تربیت شوند و حضرت پروردگار را اطاعت کنند، قسمتی از ثواب‌های اعمالشان نصیب تربیت‌کننده و هدایت‌کننده آن‌ها، یعنی والدین می‌شود. پیامبر گرامی اسلام می‌فرماید:

حضرت عیسیٰ عَلَيْهِ السَّلَام از کنار قبری عبور می‌کردند که صاحب قبر در عذاب بود. بعد از مدتی بازهم از کنار آن قبر عبور کردند و متوجه شدند که عذاب از آن قبر برداشته شده است. حضرت عیسیٰ فرمودند: «خداوند، در سال قبل، این قبر در عذاب بود؛ ولی حالا عذابی ندارد.» خداوند وحی کرد که ایشان فرزندی صالح داشت که کارهای خیری مثل اصلاح مسیر رفت و آمد، یاری یتیم و... انجام داد و از این رو پدرش را عفو کردیم^۱ (کلینی، ۱۴۰۷: (۲): ۴).

سپس حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمودند: «میراث خداوند و هدیه خداوند به بنده مؤمن، فرزندی است که خداوند را عبادت کند و ثوابی از این عبادت به والدینش برسد (حرعاملی، ۱۴۰۹: (۵): ۳۹۵).

اسحاق بن عمار از امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام نقل می‌کند که شخصی می‌گفت در داشتن فرزند بی‌رغبت بودم. هنگامی که توفیق وقوف در عرفات نصیب شد، در کنارم جوانی را دیدم که دعا می‌کرد و اشک می‌ریخت و می‌گفت: «والدی، والدی، فرغبنی فی الولد حین سمعت ذلک» (حرعاملی، ۱۴۰۹: (۵): ۳۵۵). پدران و مادرانی که از دنیا رفته‌اند، از عبادت و مناجات و کار خوب فرزندانشان بهره می‌برند. رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرماید: «پنج نفر از دنیا رفته‌اند؛ ولی پرونده آنان بسته نشده است و همواره به آنان ثواب می‌رسد: کسی که درختی

۱. قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مر عیسی بن مریم بقبر یعدب صاحبه ثم مر به من قابل فاذا هو لا یعدب، فقال: «یا رب، مررت بهذا القبر عام اول و هو یعدب و مررت به العام فاذا هو لیس یعدب؟» فاحی الله الیه: «انه ادرك له ولد صالح فاصحح طریقا و آوی یتیمان فلهدا غفرت له بما عمل ابنه.»

کاشته، چاه آبی برای بهره‌برداری مردم حفر کرده، مسجدی ساخته، قرآنی نوشته و کسی که فرزند شایسته‌ای از او به‌جای مانده باشد^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳ (۷): ۹۷). انسانی را تصور کنید که با کوله‌باری از گناه از دنیا رفته است و هیچ‌گونه لذت و دل‌خوشی ندارد. در چنین وضعیتی احساس بیگانه‌ای متافیزیکی را خواهد داشت. حال اگر این شخص فرزندی داشته باشد که مدام در حق او دعا کند و خیری به او برساند، بدون شک برای او اتفاقی لذت‌بخش و اشتیاق‌آور روی خواهد داد^۲ (حرعاملی، ۱۴۰۹ (۵): ۳۵۶). این حقیقت انگاره‌ای دینی در زمینه بهداشت روحی و امیدواری معنوی است که گستره آن به زمان و مکان محدود نمی‌شود و زمان پس از مرگ را نیز دربرمی‌گیرد. فردی که احساس می‌کند توانسته است فرزندان شایسته‌ای تربیت کند که با انجام کارهای مفید شایسته دریافت پاداش الهی برای خود و والدینشان می‌شوند، علاوه بر احساس رضایتمندی از زندگی دنیوی، احساس امیدواری‌اش به فضل و رحمت الهی نیز افزایش می‌یابد و دل و روح او نورانی می‌شود؛ زیرا می‌داند فرزندان صالحی به‌یادگار گذاشته است که برایش باقیات‌الصالحات خواهند بود.

نتیجه‌گیری

از بررسی کلی و مطالعه آموزه‌های دینی درباره فرزندان آوری و فرزندپروری می‌توان نتیجه‌های زیر را به‌دست آورد:

۱. قال رسول الله ﷺ: «خمسة فی قبورهم و ثوابهم یجری الی دیوانهم: من غرس نخلاً و من حفر بئراً و من بنی لله مسجداً و من کتب مصحفاً و من خلف ابناً صالحاً».
۲. قال الصادق علیه السلام: «میراث الله من عبده المومن الولد الصالح یتغفر له و قال رسول الله ﷺ ان ولد احدکم اذا مات اجر فيه و ان بقى بعده استغفر له بعد موته».

۱. فرزندان نعمت‌های الهی نزد والدین‌اند و همانند سایر نعمت‌های الهی، هم می‌توان با بهره‌گیری صحیح از آن‌ها در مسیر تکامل و هدایت گام برداشت و هم در صورت بهره‌گیری ناصحیح از آن‌ها، خود و آن‌ها را به گمراهی و نابودی سوق داد؛ زیرا فرزند نیز مانند اموال و دیگر نعمت‌های الهی وسیله‌ای برای آزمایش انسان است؛

۲. صرف‌نظر از اینکه فرزندان وسیله‌ای برای آزمایش والدین‌اند، در نگاه دینی نگرشی مثبت به فرزندآوری و فرزندپروری شده است. در آیات و روایات فراوانی از فرزند با تعبیرهای زیبایی یاد شده است؛ مانند مایهٔ امید، نور چشم، نعمت الهی، باعث آسودگی خاطر و شادی، هدیهٔ الهی، میوهٔ دل، عامل خوشبختی، یاری‌کننده، عامل ثواب و پاداش اخروی و نیز رحمت و غفران الهی، باعث خیر و برکت در خانه، باعث قوت قلب و شکفتگی. همچنین، نداشتن فرزند و دوری از او سبب غم و ناامیدی و اضطراب بیان شده است؛

۳. از منابع دینی درمی‌یابیم که فرزندآوری و فرزندپروری باعث پایداری خانواده، رضایتمندی از زندگی، تأمین بهداشت روان، توسعهٔ رزق، رشد اجتماعی، افزایش مهارت، شکوفایی استعدادها، کسب معنویت و رضایت الهی، تقویت روابط اجتماعی و ... می‌شود؛

۴. در متون دینی آنچه مهم است، داشتن فرزند نیست؛ بلکه فرزندپروری است. بنابراین، همهٔ برکت‌ها و فایده‌هایی که برای فرزند بیان شده، دربارهٔ فرزند شایسته است، نه نا شایسته. در قرآن کریم فرزند ستوده شده است که صالح باشد و باعث انحراف و سقوط معنوی والدین و دیگر انسان‌ها نشود و انسان را از یاد و ذکر خداوند باز ندارد.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
۲. آرگایل، مایکل، ۱۳۸۳، روان‌شناسی شادی، ترجمه مسعود گوهری انارکی و همکاران، اصفهان: انتشارات جهاد دانشگاهی.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی، ۱۴۱۳، من لا یحضره الفقیه، ج ۱، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۴. ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی، ۱۳۸۵ق، دعائم الإسلام و ذکر الحلال و الحرام و القضايا و الأحكام، ج ۲، قم: مؤسسه آل‌البتین.
۵. ایگیناس، لپ، ۱۳۶۹، روان‌شناسی عشق و رزیدن، ترجمه کاظم سامی و محمود ریاضی، تهران: چاپخش.
۶. براگا، جوزف و لوری براگا، ۱۳۶۸، باکودکان خود رشد کنید، ترجمه پروین قاسم‌زاده، تهران: آسیا.
۷. برنارد، اسپادک، ۱۳۶۹، آموزش در دوران کودکی، ترجمه محمدحسین نظری‌نژاد، مشهد: آستان قدس رضوی.
۸. پاپالیا، دایان ای، ۱۳۹۱، روان‌شناسی رشد و تحول انسان، ترجمه داود عرب قهستانی و همکاران، تهران: رشد.
۹. پاینده، ابوالقاسم، ۱۳۸۲، نهج الفصاحة؛ مجموعه کلمات قصار حضرت رسول ﷺ، تهران: دنیای دانش.
۱۰. پناهی، علی‌احمد، ۱۳۹۰، بررسی تطبیقی نقش همسران در نظام از دیدگاه اسلام و روان‌شناسی؛ رساله سطح چهار (دکتری)، قم: حوزه علمیه قم.
۱۱. جک، کانفیلد، ۱۳۷۸، غذای روح برای والدین، ترجمه عباس چینی، تهران: پیکان.

۱۲. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۹، زن در آیینۀ جلال و جمال، قم: اسراء.
۱۳. جونز، السا، ۱۳۷۸، درمان سیستم‌های خانواده، ترجمه فرزین رضاعی، تهران: ارجمند.
۱۴. حر عاملی، محمدبن حسن، ۱۴۰۹ق، وسائل الشریعة، ج ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ و ۲۰ و ۲۱، قم: مؤسسه آل‌البتین.
۱۵. حسن‌زاده، ۱۳۸۶، رمضان، انگیزش و هیجان، تهران: نشر ارسباران.
۱۶. دادستان، پریرخ، ۱۳۷۸، روان‌شناسی مرضی تحولی از کودکی تا بزرگسالی، تهران: سمت.
۱۷. دانشگر، احمد، ۱۳۸۱، فرهنگ لغات، تهران: نوین.
۱۸. دهخدا، علی‌اکبر، ۱۳۷۳، لغت‌نامه، ج ۸، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۱۹. رایس، فلیپ، ۱۳۸۷، رشد انسان؛ روان‌شناسی رشد از تولد تا مرگ، ترجمه دکتر مهشید فروغان، تهران: ارجمند.
۲۰. ساروخانی، باقر، ۱۳۷۲، طلاق؛ پژوهشی در شناخت واقعیت و عوامل آن، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ.
۲۱. سالاری‌فر، محمدرضا، ۱۳۸۶، خانواده در نگرش اسلام و روان‌شناسی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۲. طباطبایی، سیدمحمدحسین، ۱۴۱۷، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۴، قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۳. طبرسی، رضی‌الدین‌ابی‌نصر‌الحسن‌بن‌الفضل، ۱۳۷۶ق، مکارم‌الاخلاق، تهران: دارالکتب الاسلامی.
۲۴. علی‌پور، احمد و همکاران، ۱۳۷۹، «مقاله شادکامی و عملکرد ایمنی بدن»، مجله روان‌شناسی، ش ۱۵، تهران: فصلنامه انجمن روان‌شناسی.

۲۵. عمید، حسن، ۱۳۳۷، فرهنگ عمید، تهران: کتابخانه ابن سینا.
۲۶. عیاشی، محمد بن مسعود، ۱۳۸۰، تفسیر العیاشی، ج ۲، تهران: المطبعة العلمية.
۲۷. فرجاد، محمد حسین، ۱۳۷۲، آسیب شناسی اجتماعی، خانواده و طلاق، تهران: منصوری.
۲۸. کار آلان، ۱۳۸۵، روانشناسی مثبت؛ علم شادمانی و نیرومندی های انسان، ترجمه حسن پاشا شریفی و همکاران، تهران: سخن.
۲۹. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، ۱۴۰۷ق، الکافی، ج ۵ و ۶، تهران: دار الکتب.
۳۰. گروهی از محققان، ۱۳۸۶، تقویت نظام خانواده و آسیب شناسی آن، ج ۱، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۳۱. متقی، علی بن حسام الدین، ۱۴۰۹ق، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، ج ۱۶، بیروت: مؤسسه الرسالة.
۳۲. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، ۱۴۰۳، بحار الأنوار، ج ۱۰ و ۳۶ و ۴۲ و ۴۳ و ۶۷ و ۱۰۰ و ۱۰۴، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳۳. محمدی ری شهری، محمد، ۱۳۷۹، میزان الحکمة، قم: دار الحدیث.
۳۴. _____، ۱۳۶۲، میزان الحکمة، ج ۴، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۳۵. مراغی، احمد بن مصطفی، بی تا، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳۶. مزلو، آبرهام، ۱۳۷۶، انگیزش و شخصیت، ترجمه احمد رضوانی، مشهد: آستان قدس رضوی.
۳۷. مطهری، مرتضی، ۱۳۶۷، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: صدرا.

۳۸. منصور، محمود و پیررخ دادستان، ۱۳۷۴، روان‌شناسی ژنتیک ۲، تهران: رشد.

۳۹. نهج البلاغه، ۱۳۸۵، ترجمه محمد دشتی، قم: غرقة الاسلام.

۴۰. نهج البلاغه، ۱۳۶۶، ترجمه مصطفی زمانی، قم: پیام اسلام.

۴۱. نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، حسین، مستدرک الوسائل، ج ۱۵، بیروت: مؤسسة آل‌البيت لاحیاء التراث.

۴۲. هدفیلد، ژ.آ.، ۱۳۶۶، روان‌شناسی و اخلاق، ترجمه علی پریور، بی‌جا، انتشارات علمی و فرهنگی.

1. Argyle, M.(2001), The Psychology of Happiness ,Routledge Taylor and Francis Group, P. 82.
2. Browne.(2002). Biology at Work: Rethinking Sexual Equality. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
3. Charen, Mona. (1998). It May Not Be Destiny but Biology Determines Our Roles More Than We Like to Admit. Women's Quarterly, Spring: 22.
4. Chelen, S.C.H., & Mostaffa, D.M.(2008). Divorce in Malaysia. proceeding of the Seminar Kaunseling Keluarga, Aug 30, Malaysia, 24-28.
5. Einar ,B & Brown.F,(2007). Mediators and moderators of the stressor-fatigue relationship in nonclinical samples. University of New England, Armidale, NSW, Australia. =Feldman, H. The effects of children on the family. Leiden; E. G. Brill. 1971.

6. Feldman, H. The effects of children on the family. Leiden; E. G. Brill. 1971, P. 125-104.
7. Feldman, H.,(1971). The Effects of Children on The Family, Leiden.
8. Gerald c. Davison, (2001)Abnormal psychology, New York: John Wiley Hafman, L. The value of children to parent,s. new York: Basic Books, 1973, P.76-19.
9. Hafman, L.(1973).The value of children to parent,s. new York: Basic Books.
10. Hudson,D.B.,Elek,S.M.and Campbell-Grossman , C.(2000).Depression,Self-Esteem,Loneliness, and social support Adolescent Mothers participating in the New parents project. Journal of Social Science,35,139.
11. Hurlock, Elizabeth B.(1978). Child development, London: McGraw-Hill.
12. Khlat, Myriam, Catherine Sermet and Annick Le Pape. (2000). Women's Health in Relation with Their Family and Work Roles: France in the Early 1990s. Social Science and Medicine.
13. Kiecolt, K. Jill. 2003. Satisfaction with Work and Family Life: No Evidence of a Cultural Reversal. Journal of Marriage and the Family 65: 23–25.

14. Matlin Margaret W.(2008)The Psychology of women. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning.
15. Maxwell, J. W and Montgomery, J. E. Social Pressure toward early parenthood. Family Coordinator, 1969 ,Vol.1 8; p. 340-344.
16. McCrae, Costa, P.(2003). Personanity in Adulthood. Guilford, New York.
17. Miscarriage Raises (1997).Women’s Risk of Major Depression,Washington Post, 5 February.
18. Monahan .Is childlessness Related to Family Stability. American Sociological Review, August 1955, p. 446-456.
19. Russell, C. Transition to Parenthood. Journal of Marriage and the family, 1974, Vol 36, P. 294-302.
20. Schieman , S.(2002)..Socioeconomic Status, Job Conditions, and Well-Being:Self-Concept Explanation for Gender- Continggent Effects.Journal of Social Science,43-44.627.
21. Steven E. Rhoads Taking Sex Differences Seriously, Encounter Books SAN FRANCISCO ,Copyright © 2004 by Steven E. Rhoads.